

Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku

Vladimír Turčan
a kolektív

SLOVENSKÉ
NÁRODNÉ
MÚZEUM

Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku

Vladimír Turčan
a kolektív

Bratislava 2023

Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku

Zostavovateľ
PhDr. Vladimír Turčan

Autori
Mgr. Igor Bazovský, PhD., Mgr. Radoslav Čambal, PhD., Mgr. Miroslava Daňová, PhD.,
PhDr. Kristián Elschek, CSc., Mgr. Milan Hrabkovský, PhD., PhDr. Jan Jílek, Ph.D., PhDr. Anton Karabinoš,
†PhDr. Titus Kolník, DrSc., †prof. PhDr. Eduard Krekovič, CSc., PhDr. Vladimír Krupa,
Mgr. Bc. Juraj Kucharík, †prof. PhDr. Klára Kuzmová, CSc., PhDr. Mária Lamiová-Schmiedlová, CSc.,
Mgr. Lucia Luštíková, PhD., PhDr. Vladimír Turčan, doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.,
doc. PhDr. Vladimír Varsík, CSc., doc. PhDr. Marián Vizdal, CSc.

Recezentí
PhDr. Juraj Bartík, PhD., Mgr. Igor Bazovský, PhD., doc. PhDr. Gertrúda Březinová, CSc.,
Mgr. Katarína Hladíková, PhD., PhDr. Tomáš Klokner, PhD., Mgr. Andrej Sabov,
Mgr. Kamil Švaňa, PhD., PhDr. Vladimír Turčan

Vydavateľ
Slovenské národné múzeum, štátna príspevková organizácia zriadená Ministerstvom kultúry SR
Vychádza ako 6. zväzok edície Museion

Vedúci redaktor edície
Mgr. Branislav Panis

Grafická úprava
Mgr. art. Matúš Lányi

Jazyková korektúra
Mgr. Barbora Nosková

Preklady
Stephanie Staffen (angličtina)

1. vydanie
Bratislava 2023
ISBN: 978-80-8060-519-3 (tvrdá väzba)
ISBN: 978-80-8060-557-5 (PDF)

Napriek tomu, že bola vyvinutá maximálna snaha o identifikáciu majiteľov autorských práv, nie je vylúčené, že sa ich v niektorých prípadoch nepodarilo zistiť. Vyzývame každého, kto má v tomto zmysle nejaké pochybnosti, aby sa obrátil na Slovenské národné múzeum.

Prebal knihy
Predná strana: Zohor-Piesky. Kniežací hrob 5/1957 – zlatý náramok.
Foto: SNM – Archeologické múzeum Bratislava
Zadná strana: Miska z mozaikového skla (millefiori), pôvod Itália, 1. pol. 1. stor. n. l., Zohor.
Foto: SNM – Archeologické múzeum Bratislava

Obsah

- 7 Úvod
(Vladimír Turčan)
- 9 Mocenská elita v protohistorickom období na území Slovenska
(Vladimír Turčan)
- 14 Elity očami Rimanov. Kvádski králi v svedectvách písomných prameňov
(Juraj Kucharík)
- 37 Elity barbarov na území dnešného Slovenska v dobe rímskej
(Pavol Valachovič)
- 46 Hroby germánskej elity
(†Eduard Krekovič)
- 58 Sídla elít v dobe laténskej na juhozápadnom Slovensku
(Radoslav Čambal – Igor Bazovský)
- 96 História objavu hrobov germánskej elity v Krakovanoch-Strážach (okres Piešťany)
(Vladimír Krupa)
- 125 Germánska elita na východnom Slovensku
(Mária Lamiová-Schmiedlová – Lucia Luštiková)
- 136 Germánske stredisko v Zohore a kniežacie hroby zo staršej doby rímskej
zo Zohora a Vysokej pri Morave
(Kristián Elschek)
- 170 Antické kúpele v Bratislave-Dúbravke
(Kristián Elschek)
- 186 Rezidencia na trase Jantárovej cesty v Stupave
(Vladimír Turčan)
- 199 Germánske panské sídlo v Cíferi-Páci
(Vladimír Varsík – †Titus Kolník)
- 214 Kvádске elity v 4. storočí a germánska kniežacia rezidencia v Milanovciach/Veľkom Kýre
(Milan Hrabkovský)
- 236 Germánska rezidencia v Ražňanoch – výskum a hypotézy
(Anton Karabinoš – Marián Vizdal)
- 251 Antické kovové nádoby v prostredí germánskej elity ve středním Podunají
(Jan Jílek)
- 285 Luxusný osobný šperk v germánskom prostredí
(Miroslava Daňová)
- 302 Terra sigillata v hrobách germánskej elity na území juhozápadného Slovenska
(†Klára Kuzmová)
- 322 Menný register
- 324 O autoroch

Úvod

V roku 2015 pripravovalo SNM – Archeologické múzeum v Bratislave scenár výstavy *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku*. Impulzom k zaradeniu tejto témy do plánov múzea boli predovšetkým nové nálezy, ktoré zásadným spôsobom dopĺňali dovtedajšie poznatky a rozšírili naše vedomosti o germánskom osídlení slovenského územia v dobe rímskej. Do koncepcie výstavy boli zaradené archeologické svedectvá z pohrebísk a sídlisk korešpondujúce so zvolenou témou. Z programových a technických príčin bola však realizácia výstavy po niekoľkých presunoch zrušená.

V pláne bolo aj vydanie sprievodnej publikácie, koncipovanej ako samostatná monografia dopĺňajúca prezentované artefakty o širší záber z archeologického i historického pohľadu. Príspevky dodané jednotlivými autormi sú hodnotné aj bez prezentačnej participácie, preto sme sa ich rozhodli vydať ako samostatnú publikáciu. Vytvoril sa tak priestor aj pre jej obsahové rozšírenie. Oslovili sme preto ďalších bádateľov, z ktorých viacerí zareagovali pozitívne.

Naša vďaka patrí teda nielen autorom, ktorí dodali príspevky v súvislosti s pôvodnou koncepciou, ale aj v druhej fáze prípravy knihy. Publikácia vychádza v edícii Slovenského národného múzea *Museion* ako prvá s archeologicko-historickým obsahom. Vďaka patrí generálnemu riaditeľovi SNM Mgr. Branislavovi Panisovi za zaradenie monografie do uvedenej edície, Mgr. Renáte Holienčinovej za produkčné práce, Mgr. Barbore Noskovej za redakčné a editorské práce a Mgr. art. Matúšovi Lányimu za konečnú grafickú úpravu rukopisov.

Vladimír Turčan

Mocenská elita v protohistorickom období na území Slovenska

Vladimír Turčan

Vďaka svojej geografickej polohe bola stredná Európa už od praveku otvorená cudzím kultúrnym a civilizačným podnetom. Dôležitým komunikačným koridorom bol predovšetkým Dunaj, spájajúci toto územie v smere na západ s prialpskou oblasťou a severnou Itáliou, z opačnej strany s Balkánom a v širšom ponímaní s Pričernomorím. V posledných štyroch storočiach starého letopočtu došlo vďaka keltskej expanzii do prevažnej časti európskeho kontinentu, nekontrolovanej Rimanmi, k civilizačnej unifikácii. Ak sa možno oprieť o archeologické poznatky, bolo to jedinýkrát v celých dejinách kontinentu. Súčasťou tohto procesu sa stala prosperujúca mocenská elita, doložená archeologickými poznatkami. Bohaté nálezy luxusného charakteru vrátane importov poznáme z oppid (výšinných opevnených sídlisk) i pohrebísk (napr. *Barta/Musilová 2016*).

Pritomnosť Keltov, samozrejme, strednú Európu vrátane slovenského územia výrazne poznačila, ale v ďalšom období sa situácia podstatne zmenila. Na prelome letopočtov prenikli z juhu k Dunaju rímske légie v čele s neskorším cisárom Tiberiom (42 pred. n. l. – 37 n. l., vládol od roku 14 n. l.). Územie ležiace na sever od stredného toku rieky osídlili príslušníci germánskych kmeňov, pôvodom zo stredných Čiech, kde došlo k „palácovým“ prevratom. Podľa antických prameňov to boli predovšetkým členovia bojových družín zvrhnutých panovníkov Marobuda a Katvaldu s rodinami. Rímania ich usadili na územie ohraničené riekami „Marus a Cusus“, ktoré boli identifikované ako Morava a Váh (*Ondrouch 1964*).

Doklady týchto historických udalostí nachádzame predovšetkým v archeologických prameňoch, ktoré sú však informačne obmedzené a nie vždy objektívne odrážajú dobovú realitu. Písomné pramene antických autorov zachytávajú historické a etnografické fakty zase z rímskeho aspektu, takže vnútorné pomery germánskej spoločnosti a vzájomné vzťahy reflektovali z vlastného pohľadu. Ich vecná analýza je však pre poznanie germánskej spoločnosti nezastupiteľná, keďže autentickjšími písomnými dokladmi jednoducho nedisponujeme. Napriek uvedeným limitom je možné v archeologických a historických dokladoch pomerne úspešne nachádzať odpovede na rôzne otázky spoločenského charakteru.

Zatiaľ čo písomné pramene sú osobnejšie, a teda z časti personifikujú minulosť, archeologické nálezy sú z tohto pohľadu nekonkrétne. Ich hodnota pre najstaršie dejiny spočíva v poznatkoch o materiálnej kultúre, úrovni remesiel, obchode, stavebníctve a pod. Interdisciplinárnou spoluprácou vrátane numizmatiky, antropológie, historickej geografie a ďalších vedných oborov je možné dospieť ku komplexnejším poznatkom o germánskej spoločnosti.

Zásadným indikátorom spoločenských a majetkových pomerov sú pohrebiská. Germáni zosnulých väčšinou spaľovali. Pochovávanie nespálených tiel bolo výnimočné, vždy však s bohatou sprievodnou výbavou (*Krupa/Klčo 2015* – tu i ďalšia literatúra). Z toho sa usudzuje, že práve v kostrových hroboch sú uložené pozostatky príslušníkov nobility. Tieto hroby zároveň obsahujú nadštandardné množstvo importov pochádzajúcich z antických dielní. Okrem keramiky, ktorej kvalitu germánski hrnčiari neboli schopní dosiahnuť, to boli šperky, výrobky z drahých kovov, zo skla a predpokladať musíme aj drahocenné odevy a pod. Samozrejme, aj v žiarových hroboch sa objavujú artefakty signalizujúce spoločenský status pochovaných. Nechýbajú importy, znehodnotené ohňom alebo úmyselnou deformáciou, ale prevládajú produkty domácich dielní. V tomto zvyku možno hľadať kultové alebo iné tezauračné pozadie, napr. racionálnu ochranu pred vykrádačmi hrobov. Raritná je alabastrová nádoba z 3. storočia pochádzajúca z východného Stredomoria, ktorá bola použitá ako urna na pohrebisku v Očkove (*Kolník 1984*, obr. 142). Jej hodnota a unikátnosť v danom prostredí sa považuje za doklad významného postavenia pochovaného jedinca v spoločnosti. Hrob ale neobsahoval žiadny ďalší inventár. Podľa používaných kritérií teda išlo o chudobný hrob, a to treba brať do úvahy pri spoločenskej klasifikácii pochovaného. Domorodí Germáni zrejme nevedeli oceniť hodnotu alabastrových nádob, keďže sa s nimi nestretávali. V konzervatívnej spoločnosti boli „inovácie“ a extrémnosti v záverečnom prechodovom rituáli len málo pravdepodobné. Unikátnosť nádoby teda nemusí korešpondovať s hierarchickou pozíciou pochovaného. Zaujímavé je, že v Trenčianskych Bohuslaviciach, vzdialených len 18 km vzdušnou čiarou od Očkova, sa našla takisto v slovenskom prostredí ojedinelá bronzová plastika egyptského boha Usira (*Čambal/Farkaš/Magdolen 2012*, 189n) pochádzajúca z rovnakého kultúrneho prostredia ako zmienená alabastrová urna. Pozadie oboch nálezov a ich prípadná súvislosť (napr. prítomnosť obchodníka z Orientu alebo lecionárskej jednotky operujúcej predtým na Blízkom východe) ostávajú zatiaľ zahmlené.

Pozornosť archeológov sa zameriava aj na výskum sídlisk. Len výnimočne sa však podarí odkryť dostatočne relevantnú plochu, väčšinou sa preskúma len fragment súdobej osady, t. j. niekoľko objektov, pričom skúmaná plocha nie je zväčša zvolená archeológom podľa odborných kritérií, ale ako predstihový výskum pred stavebnými prácami (väčšie výseky sídlisk publikovali napr. *Elschek 2017*; *Kolník/Varsik/Vladár 2007*; *Varsik 2011*).

Medzi germánskymi sídliskovými objektmi je navyše problematické identifikovať stavebne nadštandardné obydlia ako sídla elitnej vrstvy spoločnosti. Rovnaké pôdorysy sa objavujú od sídliska k sídlisku. Nie je možné vyčleniť jednotlivé typy obydlií podľa sociálnych alebo spoločenských kritérií. Príslušné identifikačné znaky niesli zrejme nadzemné časti príbytkov, prípadne bola určujúca veľkosť prislúchajúceho hospodárskeho zázemia. To sú však v stredoeurópskych pôdnych podmienkach prakticky nezachovateľné svedectvá, hoci logicky možno predpokladať ich existenciu.

Až v druhej polovici 4. storočia sa začal zakladať nový typ sídiel. Popri agrárnych osadách sa objavujú pôdorysne, a teda bez pochyb aj nadzemnými časťami odlišné stavby

obytného a prevádzkového charakteru s relatívne sebestačným poľnohospodárskym a remeselným zázemím. Dosiaľ boli objavené v Páci pri Trnave¹ a v bratislavskej mestskej časti Podunajské Biskupice (*Hrnčiarik* 2018, 130 – 135). Ich existencia naznačuje vývoj v germánskej mocenskej pyramíde a hierarchii koncom doby rímskej. Nebude asi náhodné, že zhruba do rovnakej doby sú datované aj spomínané kostrové hroby s bohatým inventárom. V analogických kontextoch zrejme existoval aj dvorec v Stupave², vybudovaný antickými technológiami na trase Jantárovej cesty a v blízkosti rozsiahlej germánskej sídliskovej aglomerácie v dnešnom Zohore³. Súčasťou tohto komplexu bola aj šperkárská dielňa (*Turčan* 1985, 93 – 116), ktorej stopy boli zistené v polohe medzi oboma lokalitami, a tiež rozsiahle remeselné stredisko situované na opačnom konci mesta (*Elschek/Groh/Kolníková* 2015, 63 – 114). Prejavom tzv. kniežacej vrstvy sú aj stavebné objekty, vybudované v neskoršej dobe rímskej antickými stavebnými technológiami vo Veľkom Kýre⁴ (v literatúre známe pod starším menom Milanovce) a v Bratislave-Dúbravke⁵.

Importy antickej proveniencie, či už z hrobov alebo z výplní sídliskových objektov, sú základným datovacím kritériom. Ich prísun do barbarského prostredia bol síce kolísavý, ale v podstate permanentný (*Hečková* 1982, 5 – 77). Dovážala sa kvalitná, na kruhu točená keramika, sklo, nádoby zo vzácnych kovov, šperky, ale aj komodity archeologicky nezistiteľné, napríklad textilie alebo odevy. Ako napísal popredný archeológ J. Filip v súvislosti s Keltmi, boli to zdroje, z ktorých „*pili horné vrstvy dychtivými dúškami*“. Samotná prítomnosť importovaného tovaru nie je však automaticky identifikátorom hrobu príslušníka elitnej vrstvy. Do vlastníctva Germánov sa nemuseli dostať len obchodom, kúpou alebo darom, ale aj ako vojnová korisť. Uviesť možno udalosť z roku 69, keď sa zápasu kandidátov na cisársky trón zúčastnili aj Germáni. Pri Cremone bojovali na strane neskoršieho víťaza Vespasiana. Po bitke spolu s legionármi zo stredodunajských posádok drancovali okolie a nakradnuté veci, prinesené domov, sa neskôr dostali aj do hrobov radových bojovníkov.

Špecifickú úlohu zohrávali mince, ktoré boli v pohraničných oblastiach zrejme používané aj vo funkcii platidla, v priestore vzdialenejšom od hraníc však slúžili skôr ako forma kvalitnej suroviny pre druhotné spracovanie.

Napriek niektorým obmedzeniam v pramennej archeologickej a historickej báze a stavu poznania existuje dostatok dokladov umožňujúcich načrtnúť spoločenské pomery germánskej spoločnosti, medzi iným aj vrstiev označovaných ako elita, kniežacie rody alebo nobilita.

1 Pozri príspevok V. Varsika a T. Kolníka v tejto publikácii.

2 Pozri príspevok V. Turčana v tejto publikácii.

3 Pozri príspevok K. Elscheka v tejto publikácii.

4 Pozri príspevok K. Hrabkovského v tejto publikácii.

5 Pozri príspevok K. Elscheka v tejto publikácii.

Literatúra

- Barta/Musilová 2017* – P. Barta/M. Musilová (eds.): *Kelti z Bratislavy*. Bratislava 2016.
- Čambal/Farkaš/Magdolen 2012* – R. Čambal/Z. Farkaš/D. Magdolen: Drobná plastika egyptského boha Usira z Trenčianskych Bohuslavíc. In: G. Březinová/V. Varsík (eds.): *Archeológia na prahu histórie*. Nitra 2012, 109 – 115.
- Elschek 2017* – K. Elschek: Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhundert. Nitra 2017.
- Elschek/Groh/Kolníková 2015* – K. Elschek/St. Groh/E. Kolníková: Eine neue germanische Siedlung und römisch-germanische Niederlassung von Stupava-Mást (Westslowakei). Vorbericht. *Slovenská archeológia* 63, 2015, 63 – 114.
- Hečková 1982* – J. Hečková: Podiel výrobných centier rímskych provincií na spoločensko-ekonomickom vývoji naddunajského barbarika vo svetle rímskych importov. *Slovenská archeológia* 30, 1982, 5 – 77.
- Hrnčiarik 2018* – E. Hrnčiarik: Neskoroantický dvorec v Podunajských Biskupiciach. In: *Dunajský limes a odkaz antiky na ľavom brehu Dunaja*. Bratislava 2018, 130 – 135.
- Kolník 1984* – T. Kolník: Rímske a germánske umenie na Slovensku. Bratislava 1984.
- Kolník/Varsík/Vladár 2007* – T. Kolník/V. Varsík/J. Vladár: Germánska osada z 2. až 4. storočia. Nitra 2007.
- Krupa/Klčo 2015* – V. Krupa/M. Klčo: Bohaté hroby z doby rímskej z Krakovian-Stráží. Piešťany 2015.
- Ondrouch 1964* – V. Ondrouch: Dějiny československého území před vystupením Slovanů. Praha 1964.
- Turčan 1985* – V. Turčan: Germánsky výrobný objekt zo Stupavy. Zborník Slovenského národného múzea 79, *História* 25, 1985, 93 – 116.
- Varsík 2011* – V. Varsík: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídlišká z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí. Nitra 2011.

THE POWER ELITE DURING THE PROTOHISTORICAL PERIOD ON THE TERRITORY OF SLOVAKIA

Vladimír Turčan

Thanks to its geographical location, Central Europe was open to cultural impulses coming from its surroundings from as early as the prehistoric period. In the 4th – 1st centuries BCE, a unification in the civilisation of the whole region took place, probably for the first time, thanks to the presence of the Celts. Their power elite was also a part and a co-creator of this process, as documented by finds of a luxurious nature in former oppida.

At the turn of the eras, in this part of the continent the Danube became, on the contrary, a border between the Ancient (Roman) and barbarian (Germanic) worlds. Written sources

by Ancient writers describe the historical events of the time from their own perspective. The internal relations within Germanic society are not therefore always described objectively. In comparison with the archaeological sources, important for our knowledge of material culture, they are, however, more specific.

The basic source for the study of the social and property relations of Germanic society is burial sites. The graves of the Germanic elite contain many Ancient imports in their accompanying equipment. Research into settlements has not as yet succeeded in discovering dwellings of higher status than the standard types. The relevant identification features were probably present in the parts of the building which were above ground. Evidence of a Germanic elite, however, could be the complexes built using Ancient technologies (Stupava, Velký Kýr).

It was only in the second half of the 4th century that larger-scale courtyards with agricultural and craft facilities (Pác pri Trnave, Bratislava-Podunajské Biskupice) were founded alongside agrarian settlements, and the skeletal graves with their exceptionally rich contents can also be dated to approximately the same period.

Elity očami Rimanov. Kvádski králi v svedectvách písomných prameňov¹

Juraj Kucharík

V priebehu 1. storočia sa postupne na strednom toku Dunaja budovala hranica medzi Rímskou ríšou, resp. jej provinciami, a tzv. Veľkou Germániou (*Germania magna*²). Samotná výstavba a prestavba opevnených pozícií nám vypovedá o potrebe Rimanov zaistiť si vybrané úseky dunajskej hranice v jednotlivých obdobiach 1. až 4. storočia. K zmenám v osídlení došlo aj severne od Dunaja. Kultúrnu tripartitu na území dnešného Slovenska podmienila geografická členitosť krajiny. Na východnom Slovensku prevládalo najskôr obyvateľstvo miešajúce prvky predchádzajúcej laténskej a „dáciej“ kultúry, ktoré od 2. storočia prevrstvila kultúra spojovaná s východogermánskymi Vandalmi. V strednej a severnej časti Slovenska pokračovalo osídlenie tzv. púchovskej kultúry s koreňmi siahajúcimi až do neskorej bronzovej doby a ranej železnej doby. Juhozápadné Slovensko po Poiplie a stredné Pohronie postupne osídlili nositelia kultúry spájaní na základe písomných prameňov s germánskymi Kvádmi (napr. *Kolník 2011*, 128; *Varsík 2011*, 5). Do kontaktov s Rimanmi a pôvodnými obyvateľmi rímskych provincií sa jednotlivé oblasti zapájali rôzne. Do priameho vplyvu sa v 1. až 4. storočí dostalo územie juhozápadného Slovenska, ktoré na Dunaji susedilo s rímskou provinciou Panónia a nachádzalo sa tiež neďaleko provincie Noricum. Archeologické a písomné pramene nám vykresľujú juhozápadné Slovensko³ ako prihraničné územie so špecifickým postavením, pre ktoré sa v literatúre zvyknú používať pojmy „tretia zóna“ (*Bouzek/Ondřejová 1990*, 22) alebo „kultúrny most“ (napr. *Kolník 2011*, 129; *Elschek 2018*, 90) medzi Rímskou ríšou a barbarskou Európou. Celkovo sa teda územie severne od Dunaja a tiež východne od Rýna predstavuje ako predpolie, ktoré Rím rôznym spôsobom kontroloval (*Wolters 2002*, 66). Rozvoj kontaktov podporila prítomnosť diaľkových obchodných trás – cesta vedúca pozdĺž Dunaja a tzv. Jantárová cesta, ktoré sa križovali v širšom priestore tzv. bratislavskej brány.

1 Práca je výstupom z projektu SVV 260557: Historie mezi minulostí, současností a budoucností, riešeným na Karlovej univerzite, Praha. Za pripomienky k textu ďakujem Mgr. Janovi Kyselovi, Ph.D.

2 Podrobnejšie predstavy o Germánoch získali Rimanovia za Caesara (100 – 44 pred n. l.). Vo svojom diele rozdelil strednú Európu na oblasť obývanú Galmi, Germánmi a Skýtmi. Touto koncepciou zrejme sledoval politické ciele. Vytvorený protiklad domnejšej etnickej hranice ovplyvňoval znalosti a politiku Ríma aj v ďalšom období (pozri: *Wolters 2002*, 23 – 25).

3 S územím juhozápadného Slovenska môžeme podobne vnímať aj naddunajskú časť Dolného Rakúska a územie južnej Moravy spolu ako jednu oblasť.

Problematika prameňov

Rímsku dobu na Slovensku nám osvetľujú archeologické a písomné pramene. Každá kategória má svoje špecifiká, metódy bádania a interpretácie. Elity germánskej spoločnosti nám najpríznačnejšie vykresľujú archeologické pramene výnimočnými nálezmi. Sú to predovšetkým tzv. „kniežacie hroby“ s bohatým inventárom alebo kamenné stavby imitujúce antický štandard bývania. Poznamenajme, že nami predikované bohaté hroby či kamenné stavby môžu byť len jednou z foriem prejavu nerovnosti (Krekovič 2011, 13), resp. elitárstva. Otázka elit je atraktívna aj z hľadiska historického bádania, lebo predpokladá isté vystúpenie predstaviteľov elit z anonymity prostredníctvom písomností.

Písomné správy antických autorov sú často poznačené interpretáciami samotných tvorcov, ktorí rôzne javy posudzovali zo svojho hľadiska, im známou terminológiou a často sekundárne (terciárne...) prevzatými poznatkami. Samotný literárny prameň, v našom bádani chápaný ako primárny písomný zdroj, je tak vo svojej podstate často sekundárnym zdrojom.⁴ Neraz rozdielne procesy a javy majú podobnú dejovú líniu, čo môže byť ďalším podnetom k spochybňovaniu pravdivosti či objektívnosti prameňa (alebo ide o vyjadrenie istého štandardu rímskej politiky?). Na druhej strane u mnohých antických autorov nemôžeme spochybňovať im vlastnú kritickosť voči nimi reflektovaným poznatkom.

To sú prekážky a limity, ktoré v historickom bádani musíme brať do úvahy. Antickí autori venovali spravidla väčšiu pozornosť konfliktným ako pokojným situáciám, o čom svedčí pomer v množstve dochovaných správ. Z pohľadu rímskeho autora išlo predsa len o periférnu oblasť. Aj Tacitus vo svojom všeobecnom opise Germánov v úvode hodnotí: „Niektoré národy a niektorých kráľov sme spoznali len nedávno, keď ich pre nás objavila vojna.“ (Tacitus, Germánia, 1). Je to prirodzené, veď aj súčasné redakcie spravidla primárne informujú o miestach, kde sa niečo mimoriadne deje.

Pokiaľ chceme nahliadať do vývoja na strednom Dunaji rímskymi očami komplexne, v pramennej báze by sme nemali vynechať ani epigrafické a numizmatické pramene či pramene výtvarného umenia známe z územia ríše. Pomerne bohatá pramenná báza, ako aj dlhé obdobie štyroch storočí umožňujú nazerať na problematiku z rôznych hľadísk. Vývoj rímsko-germánskych vzťahov vykazuje špecifiká v jednotlivých fázach sledovaného obdobia. V našom príspevku sa zameriame predovšetkým na písomné pramene tých autorov, ktorí reflektovali kvádsku spoločnosť s dôrazom na jej elity. Písomné pramene, ktoré ďalej predstavíme, sú rímskej proveniencie, preto už v samotnom názve príspevku zdôrazňujeme, že ide o reflexiu kvádskych (germánskych) elit rímskymi očami...

⁴ Odchýlky od pôvodného písaného prameňa mohli vzniknúť tiež pri jeho prepisovaní v stredoveku či editácii pri publikovaní v mladších obdobiach. Problematika a kritika písomných prameňov je mimo rozsah tohto príspevku, no považujeme za vhodné na ňu upozorniť aspoň torzovite.

Kvádi na scéne

Akú skupinu/samostatný celok mysleli Rímania pod označením Kvádi, nie je z prvotných prameňov jasné. Z prameňov nevieme ani to, ako sa chápali sami Kvádi. Vo svojich pôvodných sídlach na západe boli označovaní spolu s ďalšími kmeňmi ako Svébi, neskôr sa tento pojem zúžil na Markomanov a Kvádov (napr. Hečková 2005, 26). Predstaviteľa „Markomanov a Svébov“⁵ spomína vo svojej politickej autobiografii sám Augustus. V monumentálnom nápise Činy božského Augusta (*Res Gestae divi Augusti*) sa však dochovala z jeho mena len koncovka *-rus* (Augustus, 32). Cisár ho spomína spolu s ďalšími prosebníkmi (*supplices*), ktorí u neho žiadali priateľstvo. Prvýkrát pomenovanie/označenie Kvádi nachádzame v diele Strabona (*Pramene*, Strabon, Zemepis VII, 84⁶) z 1. štvrtiny 1. storočia. Na prelome 1. a 2. storočia zmieňuje Kvádov Tacitus.⁷

Hoci rímske aktivity – obchodné a zrejme aj politicko-strategické – môžeme sledovať už v neskorolátenskom období v prostredí bratislavského oppida⁸, o konkrétnejších udalostiach spojených s naším územím a konsolidáciou rímskej moci v oblasti stredného Dunaja sa dozvedáme až z písomností datovaných do obdobia po prelome letopočtov. Velleius Paterculus nás informuje o vojenskej výprave proti markomanskému kráľovi (*rex*)⁹ Marobudovi (*Velleius Paterculus*, 109). Výprava sa uskutočnila (alebo plánovala?) v roku 6 a je významnou historickou udalosťou informujúcou o postupe Ríma k strednému Dunaju, ktorú môžeme stotožniť aj s naším územím. Zrejme v súvislosti s výpravou (alebo za iným účelom kontroly územia) vznikla na Devíne viacposchodová veža, ktorá mohla mať podľa autorov výskumu vojenskú funkciu (*Pieta/Plachá* 2000, 6, 7; *Harmadyová* 2020, 77 – 83). O potrebe vyrovnávania rímskeho peňažného systému s domorodým môžu vypovedať preseknuté asy cisára Augusta z konca 1. storočia pred n. l. z Devína (*Stoklas* 2017, 65). Prítomnosť rímskej vojenskej jednotky severnejšie od Dunaja indikujú v lokalite Zohor-Piesky augustovské asy s kontramarkami CAE a VAR. O takto značených minciach sa uvažuje ako o valorizovaných minciach pre vojakov, pričom sa vyskytujú výlučne v oblastiach pohybu vojsk (*Elschek/Kolníková* 2016, 176). Spolu s Marobudom spomína Tacitus Tudra, z rodu ktorého pochádzali kvádski králi domáceho pôvodu (*Tacitus*, Germánia, 42).

5 Augustus nešpecifikuje, či medzi nich radí i kmeň, ktorý ďalší autori označujú pod menom Kvádi.

6 Problematike Strabonovho textu v súvislosti s transkripciou gréckeho textu do latinského textu, ako aj možnosti prekladu „Coldoui/Quadi“ sa podrobne venuje V. Salač. Autor vo svojom príspevku reflektuje tiež historiografiu problematiky (*Salač* 2016, 481 – 497). K otázke pozri tiež: *Prchlik* 2016, 532 – 543.

7 Pozri ďalej.

8 Súhrnne k problematike pozri: *Musilová/Barta/Herucová* 2014.

9 Titulom „kráľ“ – *rex* označujú rímske pramene viacerých barbarských náčelníkov. Ide tak spravidla o titulovanie monarchu všeobecne, a to obzvlášť v ponímaní paralely kráľovstvo vs. republika (za podnet ďakujem Mgr. Janovi Kyselovi, Ph.D.). Barbarskí králi boli spravidla volení, svoju pozíciu si museli vybojovať a udržať vojenskými schopnosťami (*Droberjar* 2005, 118). Nejde teda o kráľovský titul v rovnakom ponímaní, ako ho chápeme v stredoveku a neskôr. Podobne budeme rozumieť aj termín *regnum* – „kráľovstvo“.

Tudrus je tak pre nás prvým po mene známym predstaviteľom kvádskej elity.¹⁰ Viac informácií však o ňom písomné pramene nepodávajú.

Vanniovo kráľovstvo

Písomné pramene sú konkrétnejšie v prípade ďalšieho Kváda menom Vannius, ktorého môžeme považovať (odhliadnuc od mien razených na minciach bratislavského oppida) za prvú písomne (historicky) doloženú osobnosť aj pre naše územie. Vannia nám predstavuje Tacitus ako kráľa (*rex*) dosadeného Rimanmi vojenským družinám, ktoré sprevádzali zosadených markomanských kráľov Marobuda a Katvaldu. Oboch prijali Rimania na svoje územie, avšak barbarov, ktorí ich sprevádzali, ponechali za hranicou, aby nenarúšali pokojné provincie. Skupiny sa preto usadili okolo roku 20 za Dunajom medzi rieky *Marus* a *Cusus*¹¹ (*Tacitus*, *Letopisy* II, 63). Takýto presun germánskych skupín organizovaný Rimanmi nemohol byť náhodný. Ich nasmerovaním, ako aj dosadením Vannia za ich panovníka sledovali zrejme potrebu kontroly územia (*Turčan* 2016, 236). To v tom čase prešlo sídelnými zmenami, a teda vznikla potreba kontroly periférnej oblasti v susedstve nových, resp. novovznikajúcich provincií Rimanmi dosadeným (spriatelenným) kráľom. Vannius tak dozaista zohral jednu z kľúčových úloh v rímskej zahraničnej politike na strednom Dunaji po páde Marobuda. Zároveň tento diplomatický krok vypovedá o jasných geografických znalostiach oblasti, jej napojení na rímske obchodné aktivity a rímsku prítomnosť, čo môžeme predpokladať tiež na základe archeologických prameňov – rímske importy pred a z obdobia prelomu letopočtov v oblasti tzv. bratislavskej brány.¹²

Naopak znalosti/kontakty predvanniovských Germánov so stredným Podunajskom, resp. juhozápadným Slovenskom, celkom jasne nepoznáme a naše súčasné poznatky sú len torzovité. Na nejakú formu kontaktu¹³ poukazuje germánska nádoba großromstedskej kultúry¹⁴ s analógiami na územie Čiech, nájdená v neskorolátenskej vrstve v bratislavskej Vydrici (*Čambal/Kovár/Hanuš* 2013, 81, 82¹⁵). Z neskorolátenského obdobia pochádzajú črepy przeworskej kultúry¹⁶ z Devína (*Pieta* 2008, 56). V literatúre býva opakovane zmie-

10 Meno Tudrus je pre 1. storočie doložené aj v provinciálnom prostredí na náhrubku objavenom neďaleko Wiener Neustadt, ktorý je dnes uložený v miestnom múzeu. Na nápis upozornil už Josef Dobiáš (*Dobiáš* 1964, 128). *Tudro* / *Ariom/ani l(íberto) an(norum) / XL h(ic) s(itus) e(st)*. „Tudrovi, prepustencovi Ariomana, zomrel vo veku 40 rokov, tu je pochovaný.“ Pozri: 95 Porträtstele des Tudrus [online]. F. und O. Harl, Ubi Erat Lupa [cit. 2021-03-20]. Dostupné z: <http://lupa.at/95>.

11 Pozri ďalej.

12 Prehľadovo pozri: *Barta/Musilová* 2016.

13 „I když ve 2. polovině 1. stol. př. Kr. byla situace v Bratislavě v jejím širším okolí neobyčejně komplikovaná, svěbský prvek mezi Bóji, Dáky a Římany nelze zcela vyloučit. K tomu nelze zapomínat ani na východní Germány (przeworskou kulturu), jejíž stopy jsou v této době na jižním Slovensku rovněž patrné...“ píše E. Droberjar (*Droberjar* 2014, 257).

14 V. Salač usudzuje, že Kvádi sídlili v Čechách pred príchodom Markomanov (pred posledným desaťročím starého letopočtu), a teda užívali artefakty großromstedskej kultúry (*Salač* 2016, 507, 516, 517).

15 Autori v prípade keramiky nevyklúčujú ani možnosť, že ide o import przeworskej kultúry.

16 Archeologická kultúra od 2. storočia pred n. l. po 5. storočie n. l. v centrálnom a južnom Poľsku. Postupne sa rozšírila o. i. na východné Slovensko, zakarpatskú Ukrajinu a na sever českého Sliezka. Je pomenovaná podľa pohrebiska objaveného v obci Gać pri poľskom meste Przeworsk. Podľa *Droberjar* 2002, 268 – 270.

ňovaný i tzv. „germánsky“ bojovnícky hrob z Cífera datovaný do neskorolátenského obdobia. Jednoznačné súčasti údajného hrobu – meč a puklicu štítu však možno datovať len v širšom časovom rozpätí od neskorej laténskej doby po staršiu rímsku dobu (Bazovský 2017, 13 – 18).

Vanniovo kráľovstvo (v prameňoch *Regnum Vannianum*) vzniklo okolo roku 20 (napr. Dobiáš 1964, 149; Krekovič 2018, 17). Tento politický útvar, zrejme na princípe náčelníctva¹⁷, mal svoju zvrchovanú moc v osobe Vannia, obyvateľstvo ako osobný a územie ako vecný podklad. O Vanniovi sa viac dozvedáme vďaka zmienkam Tacita (*Tacitus*, Letopisy XII, 29 – 30). Uvádza, že vládol 30 rokov a svoje bohatstvo nazhromaždil vďaka lúpežným výpravám a poplatkom plynúcim z obchodu. Tie mohol nadobudnúť vďaka tranzitnej polohe ním spravovaného územia. Pre zabezpečenie takého obchodu na kvádskom území musíme predpokladať určitú mieru gramotnosti kvádskej elity. Odvolať sa pritom môžeme na nálezy bronzovej patery typu Eggers 155 a fragment bronzového vedra typu Eggers 39-40 z Kostolnej pri Dunaji z hrobu č. 10, na ktorých sa nachádza písmo¹⁸ (Kolník 1980, 98, 99). Sú datované do druhej tretiny 1. storočia, resp. 1. polovice 1. storočia (Žák Matyasowszky 2003, kat. 123 a 124). Mohli tu pôsobiť tiež rímski obchodníci (*negotiatores*), ktorých prítomnosť v prípade Marobudovej ríše zmieňuje Tacitus (*Tacitus*, Letopisy 2, 62; pozri tiež Hrnčiarik/Kuzmová 2016, 150, 151). U Vannia môžeme predpokladať pobyt a výchovu v mladosti u Rimanov, rovnako ako v prípade Marobuda či iných detí barbarských elít, ktoré, vychovávané v rímskej ideológii, mohli Rimania uplatniť v zahraničnej politike (Droberjar 2000, 35, 36).

Tacitom zmienené „povesti o bohatej ríši“ a „obohacovanie lúpežnými výpravami a poplatkami“ (*Tacitus*, Letopisy XII, 29) podsúvajú čitateľovi Vanniovo kráľovstvo ako konsolidovaný útvar. K takejto úvahe nás môže viesť tiež správa Plínia Staršieho (Plínius Starší, 81): „Od Svébov a Vanniovho kráľovstva ich [sarmatských Jazygov, pozn. J. K.] oddeľuje Morava či Duria¹⁹, odľahlé územia ovládajú Basterni a ostatní Germáni.“ V zmienke vystupuje Vanniovo kráľovstvo ako samostatný celok, ktorý nie je potrebné čitateľovi bližšie predstavovať.

Hoci vyššie konštatujeme, že Vannius je prvou osobnosťou, zaznamenanou písomnými prameňmi pre naše územie, nezodpovedali sme otázku polohy Vanniovho kráľovstva. Tá nie je napriek mnohým (presvedčivým?) archeologickým nálezom dodnes spoľahlivo doriešená. O polohe kráľovstva sa zmieňujú dvaja autori – Tacitus a Plínius Starší. Ako sme už spomenuli, Tacitus uvádza: „Barbari, ktorí obidvoch [Marobuda a Katvaldu, pozn. J. K.] sprevádzali, boli usadení za Dunajom medzi riekami Marus a Cusus, aby neznepekovovali pokojné provincie, keby sa medzi ich obyvateľov primiešali, a dostali za

17 K evolučnej schéme vývoja ľudskej organizácie (tlupa – kmeň – náčelníctvo – štát) a k jej znakom pozri Krekovič 2014, 13, 14.

18 Zhodný nápis CONTESSA na dvoch rôznych predmetoch pochádza z rovnakého hrobu, ktorý na základe inventára s rímskymi predmetmi indikuje príslušníka elity. Otáznky je jeho význam a či nápis vznikol predtým alebo potom, čo bol nadobudnutý zosnulým (Žák Matyasowszky 2003, 33, 34). Rovnaký nápis na dvoch rôznych predmetoch uložených do hrobu poukazuje na ich súvislosť v čase užívania.

19 a Maro, sive Duria est a Suebis regnoque Vanniano dirimens eos. Hydronymum Duria stotožňujú niektorí autori s Turcom, resp. horným tokom Váhu (napr. Krško 2007, 56), prípadne celým tokom Váhu (napr. Šalkovský 2018, 35).

kráľa Vannia z kmeňa Kvádov“ (*Tacitus*, *Letopisy* II, 63). Archeologické a historické bádanie poukazuje na správnosť stotožnenia rieky Marus s riekou Morava (napr. *Dobiáš* 1964, 149²⁰; *Salač* 2016, 498 a. i.).²¹ Doplniť rovnicu Marus-Cusus tak môžeme v smere na západ a na východ od Moravy. V prípade rieky situovanej západne od Moravy sa v našom prostredí diskutovalo predovšetkým o rieke Gusen (napr. *Šimek* 1934, 123 – 126; *Dobiáš* 1964, 149, pozn. 10). V prípade východného smeru môžeme polemizovať o riekach Váh²², Nitra, Hron či Ipel, vymedzujúcich priestor, v ktorom sa neskôr koncentrovalo germánske (kvádske) osídlenie (napr. *Bazovský* 2010, obr. 1 – mapa; *Kolník* 2011, 128). Dosadenie Vannia za kráľa tak zrejme vytvára historický rámec vystahovania časti Markomanov a Kvádov na Moravu a Slovensko (*Salač* 2016, 518). Situovanie kráľovstva do povodia Moravy a východne od jej toku tak teoreticky kopíruje smer presunu vojenských družín Marobuda a Katvaldu smerom na stredné Podunajsko (*Zeman* 2017, 310).

Východne od Moravy boli identifikované viaceré germánske pohrebiská a hroby s rímskymi importmi, ktorých vznik sa datuje do čias Vannia, t. j. do 1. polovice 1. storočia, resp. jej rozhrania (obr. 1): pohrebiská z Blatnice pod Sv. Antonínkem I, Hroznová Lhota I a Petrov na juhovýchodnej Morave (*Zeman* 2017, 281 – 310), hroby z Malaciek a Lábu (*Kraskovská* 1956, 731), bližšie k toku Dunaja sú z bratislavskej oblasti známe dva žiarové urnové hroby z Bratislavy-Devína²³ (*Keller* 1994, 16, 17) a dva žiarové hroby z Bratislavy-Devínskej Novej Vsi (*Kraskovská* 1977, 487 – 490). Do súvislosti s Vanniovým kráľovstvom sa v literatúre dávajú pohrebiská z Abrahámu, Kostolnej pri Dunaji a zo Sládkovičova (*Kolník* 2011, 128). Hoci o tunajších najstarších nálezoch možno uvažovať ako o predmetoch z čias Marobuda prenesených novými usadlíkmi z prostredia Českej kotliny (*Tejral* 1991, 7), zmienené pohrebiská pokračovali do 2. storočia, teda do obdobia generácií po Vanniovi, a ich skladba sa v jednotlivých obdobiach menila (*Krekovič* 2007, 91 – 96).

Súdobé sídliská sa črtajú len náznakovito a sú doložené prevažne povrchovými nálezmi (*Varsík* 2008, 37, 38). Počiatok 1. fázy sídliska v Bratislave-Dúbravke možno datovať do tiberiovsko/klaudiovskeho obdobia s trvaním do flaviovskeho obdobia (*Elschek* 2017, 130). Do čias Vannia spadá tiež lokalita Zohor-Piesky s polozemnicou z 1. polovice 1. storočia (obr. 1; *Elschek* 2014, 312, 313). Doplňme, že podobné včasné vývojové centrum mohlo vzniknúť aj v širšom zázemí Carnunta (*Zeman* 2017, 309).

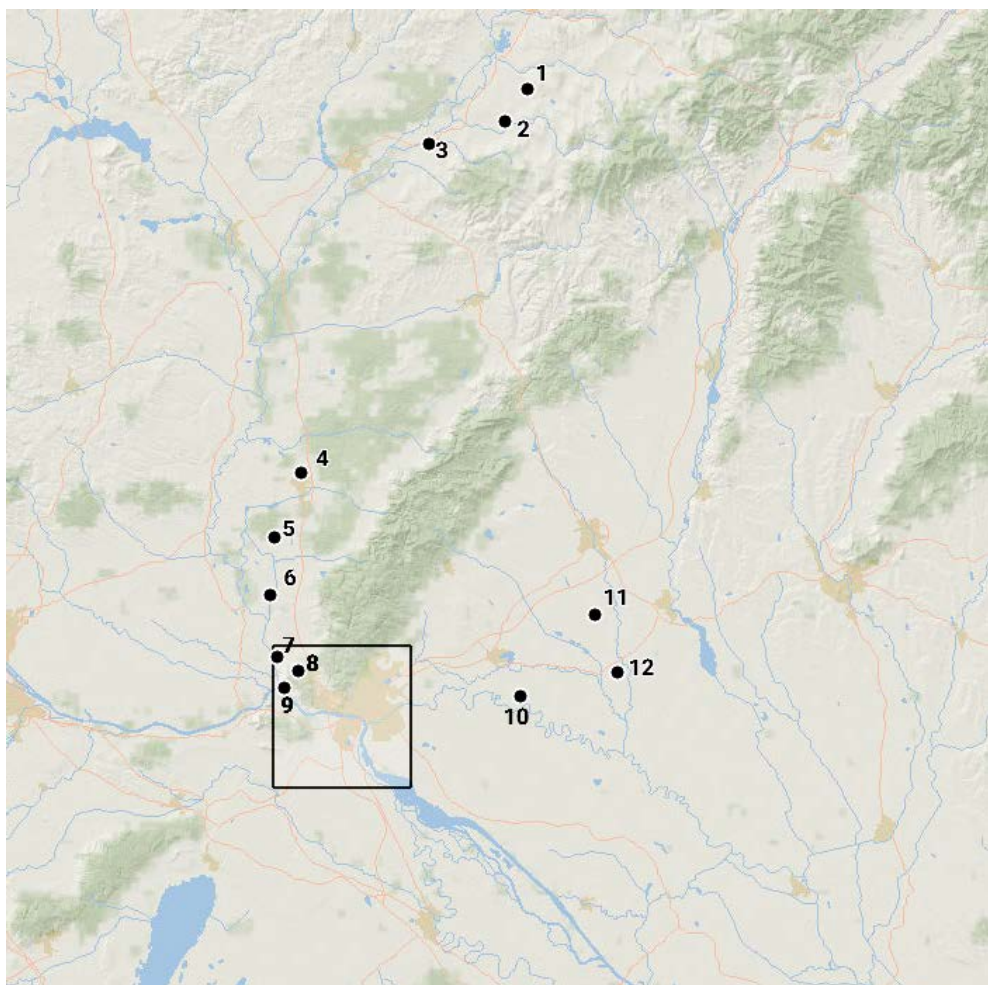
Napriek vyššie spomenutým lokalitám sa juhozápadné Slovensko plne archeologicky prejavuje až v druhej polovici 1. storočia, t. j. v povanniovskom období. Sumarizujeme, že o lokalizácii Vanniovho kráľovstva sa zmieňujú dvaja rímski autori s rôznym časovým odstupom a časovom slede:

20 Pozri tiež poznámku č. 9, v ktorej Dobiáš argumentuje Plíniom Starším (*Plínius Starší*, 12); jeho údaj *a Maro* má paralelu v určení *ad Pannonica hiberna Carnunti*.

21 Pri stotožnení rieky Marus s Moravou berieme do úvahy rímske aktivity v povodí Moravy v súvislosti s ťažením proti Marobudovi v roku 6 (*Droberjar/Sakař* 2000, 26, 27). Povodím Moravy tiahli rímske vojská aj v 2. storočí počas markomanských vojen, ako dokazujú rímske pochodové tábory na ľavom i pravom brehu rieky a iné nepriame indicie aktivít rímskej armády (pozri: *Komoróczy/Vlach* 2019a, 8, obr. 1).

22 V súčasnej slovenskej literatúre prevažuje stotožnenie rieky Cusus s Váhom, teda Marus a Cusus ako Morava a Váh.

23 I. Keller predpokladal väčší počet hrobov na lokalite, ktoré však boli zničené veľkomoravským pohrebiskom (*Keller* 1994, 17).

Obr. 1. Mapa s lokalitami z 1. polovice 1. storočia zmienými v texte. Hroby a pohrebiská: 1 Blatnice pod Sv. Antonínkem, 2 Hroznová Lhota, 3 Petrov, 4 Malacky, 5 Láb, 7 Devínska Nová Ves, 9 Devín, 10 Kostolná pri Dunaji, 11 Abrahám, 12 Sládkovičovo. Sídlišká: 6 Zohor, 8 Dúbravka. Rámom je vyznačená oblasť tzv. bratislavskej brány. Zdroj: Mapový podklad © Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky (ZBGIS®), lokality vyznačil J. Kucharík.

1. zmienka Plínia Staršieho sa viaže k lokalizácii Jazygov, pričom za jednu z ich „hraníc“ považuje „panónsky zimný tábor v Carnutne“²⁴,

2. zmienka Tacita o usadení vojenských družín medzi riekami Marus a Cusus a dosadení Vannia za kráľa hovorí o vzniku kráľovstva,

3. zmienka Tacita o utiahnutí sa Vannia do pevností a čakani na pomoc pri Dunaji sa spája so záverom jeho vlády.

²⁴ ...*ad Pannonica hiberna Carnunti*.

Je zároveň pravdepodobné, že obaja autori územie vyčleňujú v širšom ponímaní. Sídlo Vanniovho kráľovstva – ako v prípade Marobudovej ríše označené toponymom Marobudum²⁵ – nie je starovekými autormi zmienené. O hraniciach Vanniovho kráľovstva a jeho centre možno polemizovať, pričom osvetliť problematiku dozaista pomôžu archeologické pramene získané v budúcnosti ďalším výskumom. V súčasnosti sa ako oprávnené zdá lokalizovať Vanniovo kráľovstvo do oblasti Pomoravia a v blízkosti Dunaja, o. i. aj na územie juhozápadného Slovenska.

O osude Vannia informuje Tacitus: „V prvom období svojej vlády bol slávny a obľúbený medzi svojimi, po dlhej vláde sa stal veľmi pyšný, nenávideli ho susedia a vnútornými rozbrojmi ho zvrhli“ (*Tacitus*, Letopisy XII, 29). Okolo roku 50 voči nemu iniciovali vzburu hermundurský kráľ Vibilius a synovci Vangio a Sido. Vannius žiadal cisára Claudia o pomoc, ten však „len“ sľúbil Vanniovi útočisko v prípade úteku. Cisár prikázal správcovi Panónie Palpelliovi Histerovi, aby sústredil jednu légiu a pomocné oddiely k brehu Dunaja na obranu porazených a výstrahu víťazom. Hoci sa Vannius rozhodol preťahovať vojnu chrániac sa defenzívne v pevnostiach, a tým zrejme získať čas na pomoc zo strany Rimanov, nakoniec bol porazený v bitke, ušiel k loďstvu na Dunaji a spolu so svojou družinou sa usídlil na rímskom území v Panónii²⁶ (*Tacitus*, Letopisy XII, 29 – 30).

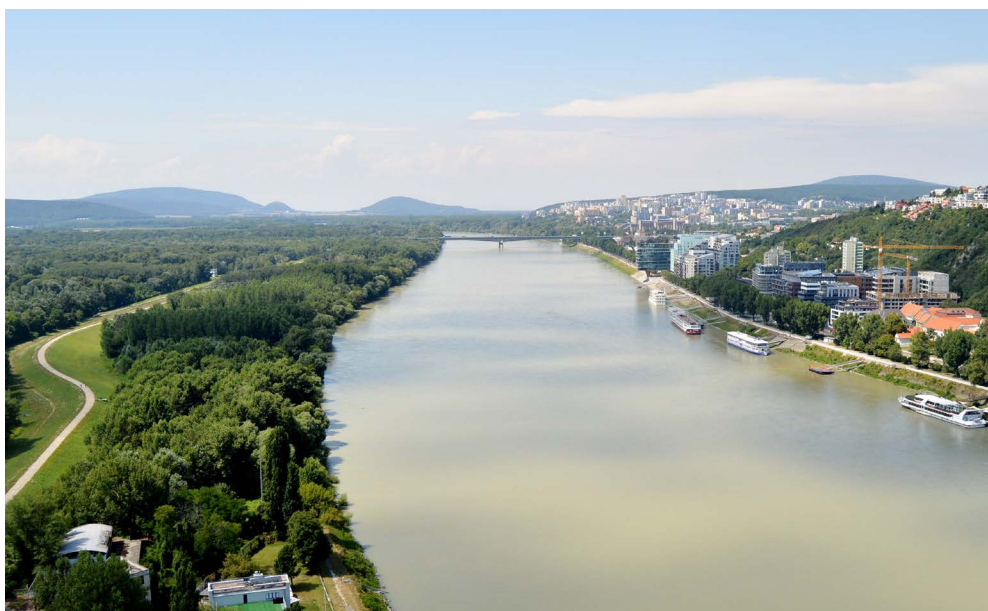
Z čias Vannia nemáme archeologicky doložené žiadne pevnosti (*castella*) zmienené Tacitom. Môžeme konštatovať, že prichádzajúci Germáni pravdepodobne pevnosti nebudovali a neosídľovali ani výšinné polohy či staršie, praveké lokality. V prípade pevností, do ktorých sa uchýlil Vannius ku koncu svojej vlády, mohlo ísť o staršie hradiská, resp. výšinné polohy pôvodnej štruktúry krajiny (*Turčan 2001*, 107, 108). Z písomných prameňov nevieme, kam Vannius ustúpil na konci vlády. Podľa Tacita však očakával pomoc Rimanov na Dunaji, teda na hranici s Panóniou. Už E. Šimek hľadal Vanniovo útočisko v rámci tzv. bratislavskej brány (obr. 2, 3), ktorú opisuje ako „skvelú prírodnú pevnosť“ (*Šimek 1934*, 128, 129).²⁷ V tomto priestore, predovšetkým v jej západnej časti, bolo preskúmaných viacero výšinných opevnených polôh zo starších období (súhrnne *Farkaš 2019*, 7 – 38).

Vangio a Sido boli synmi Vanniovej sestry. Jej meno Tacitus neudáva, avšak spomedzi kvádskej elity je jedinou zmienenou ženou v písomných prameňoch tohto obdobia. Tacitus ju spomína nepriamo (ako matku vzbúrencov) a o jej účasti na dejinných udalostiach môžeme len špekulovať. Vangio a Sido sa po vzbure stali novými, písomne zaznamenanými predstaviteľmi kvádskej spoločnosti. Tacitus spomína, že si Vanniovu ríšu rozdelili a Rimanom boli „mimoriadne verní“ (*Tacitus*, Letopisy XII, 30). Svoju lojalitu voči Rimanom preukázali pravdepodobne aj o takmer 20 rokov neskôr v roku 69 v bitke pri Bedria-

25 Marobudum spomína až Klaudios Ptolemaios vo svojom opise Germánie z 2. storočia (*Pramene*, 76). Napriek viacerým teóriám nie je toponymum presvedčivo stotožnené s konkrétnou lokalitou (*Droberjar 2000*, 56 – 64). Poznamenajme, že názov gréckeho geografa má až „romantický“ pôvod odvodený od mena Marobuda.

26 Podobne predstavuje Tacitus koniec Marobuda. Ten sa tiež ku koncu svojej vlády utiahol na návršie, čo sa považovalo za znak porážky, a žiadal o pomoc u cisára Tiberia (*Tacitus*, Letopisy II, 46).

27 Ako zaujímavosť z historiografie doplníme, že Matej Bel v 18. storočí písal o Vanniovi ako zakladateľovi hradov vrátane Devína a Bratislavy. Pozri: *Lehotská 1984*, 20 – 21.

Obr. 2. Pohľad na oblasť tzv. bratislavskej brány z východnej strany (pohľad z Mosta SNP). Foto: J. Kucharík.

Obr. 3. Pohľad na oblasť tzv. bratislavskej brány zo západnej strany (tzv. Hainburská brána, pohľad z Andreas-Maurer-Brücke) s vrchmi Braunsberg, Schlossberg a Hundsheimer Berg. Foto: J. Kucharík.

cu (dnešná Cremona v Taliansku). Tá rozhodla spor v občianskej vojne medzi Vitelliom a Vespasianom (podporeným o. i. východnými légiami a vojskom na Dunaji), ktorý sa stal v tom istom roku novým rímskym cisárom (Grant 2011, 65 – 68). „Vespasianus získal svébskych kráľov Sidona a Italica, ktorí už dávno poslúchali Rimanov a ich súkmeňovci vedeli skôr zachovávať vernosť, než dodržiavať príkazy,“ píše Tacitus (*Tacitus*, Dejiny III, 5) a v prípade ďalších udalostí hodnotí: „Svébi Sido a Italicus sa s vybranými krajanmi zdržiavali v predných líniiach“ (*Tacitus*, Dejiny III, 21). Zmienení Sido tak môže byť synom Vannia. O druhom spomínanom Italicovi (s príznačným romanizovaným menom) bližšie informácie nepoznáme. Môže ísť o nástupcu Vangia alebo osobnosť iného pôvodu a postavenia (pozri *Dobiáš 1964*, 170, pozn. 64).²⁸

Rex datvs – dosadení králi v 2. storočí

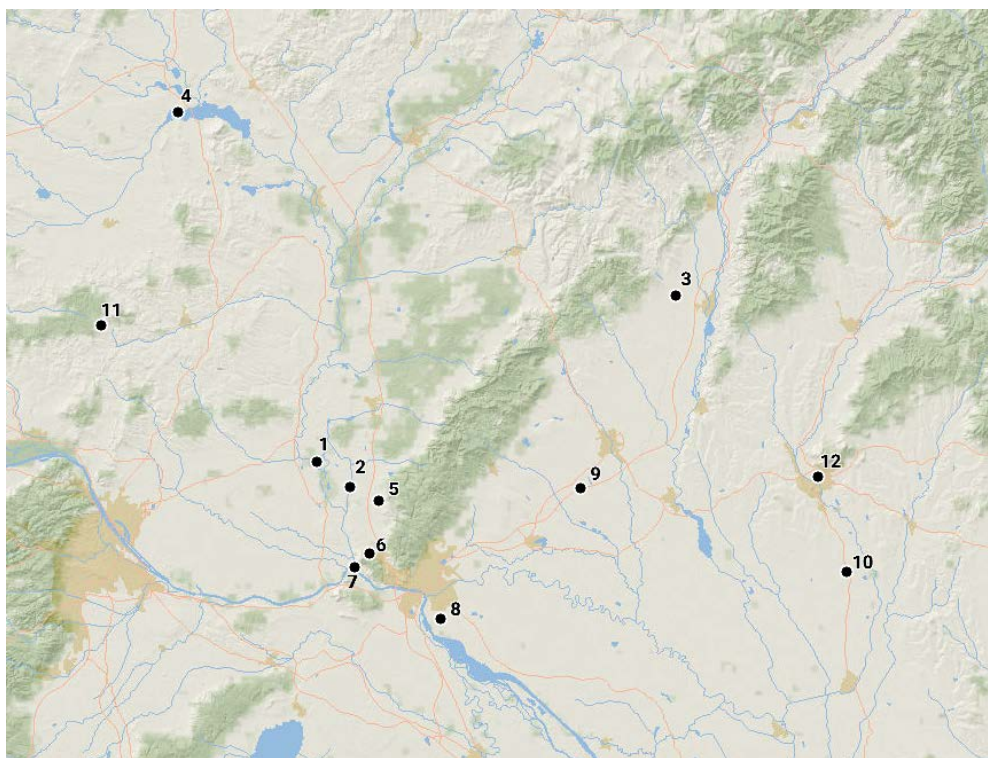
Tudrus, Vannius, Vanniova sestra (meno?), Vangio, Sido a prípadne aj Italicus (?) sú predstaviteľmi kvádskej elity doložení písomnými prameňmi – spravidla v dielach Tacita – pre obdobie 1. až 3. štvrtiny 1. storočia. Pomery v kvádskej spoločnosti nie sú pre nasledujúce obdobie v písomných prameňoch bližšie zaznamenané. Výnimkou je správa Cassia Diona k obdobiu vlády cisára Domitiana (81 – 96), kedy Kvádi s Markomanmi odmietli pomôcť cisárovi v bojoch proti Dákum. Cisár inicioval voči nim trestnú výpravu a nechal pobiť²⁹ germánskych vyslancov poslaných na mierové rokovania. Domitianus sa však nakoniec musel stiahnuť (*Pramene*, 113, Cassius Dio, Rímske dejiny 67, 5 – 7). Správa je zaujímavá tým, že zatiaľ čo o takmer 20 rokov skôr si Kvádi plnili povinnosť v občianskej vojne bojujúc na strane Vespasiana (69 – 79), v prípade jeho syna Domitiana takúto poslušnosť odmietli. Vláda Domitiana je zároveň obdobím, kedy Rimania posilnili svoje vojenské pozície na strednom Dunaji budovaním stálych limitných táborov, o. i. založením tábora pomocných oddielov v Gerulate v dnešných bratislavských Rusovciach (*Schmidtová/Mathédesz 2019*, 45 – 48).

Inak zrejme pokojné obdobie podmienilo rozmach germánskeho osídlenia na juhozápadnom Slovensku. Vznikli nové sídliská v povodí Váhu, Nitry, Hrona a Ipľa (*Elschek 2018*, 91). Z čias flaviovskej dynastie (69 – 96), prípadne z prelomu 1. a 2. storočia³⁰, pochádzajú „kniežacie hroby“ zo Zohora a z Vysokej pri Morave. Spomedzi nálezov vyniká pre-

28 Tacitus menuje cheruského kráľa Italica, synovca Arminia, ktorý bol vychovávaný v Ríme (*Tacitus*, Letopisy XI, 16).

29 V preklade D. Škovieru „...a dal pobiť členov druhého posolstva“. In: *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov* I, s. 113. Porovnaj „and he put to death the second group of envoys“ v anglickom preklade Cassius Dio, *Roman History*. Dostupné z: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/67*.html [cit. 2021-03-30]. Alebo „and the second set of envoys that they sent in regard to peace he killed“ v anglickom preklade Dio's Rome, Volume V., Books 61 – 76. Dostupné z: <https://www.gutenberg.org/files/10890/10890-h/10890-h.htm> [cit. 2021-03-30]. V čase písania príspevku (obdobie pandémie COVID-19) som nemal inú pramennú edíciu k dispozícii.

30 K. Elschek datuje zohorské kniežacie hroby do obdobia prelomu 1. a 2. storočia po 2. tretinu 2. storočia (*Elschek 2018*, 101).

Obr. 4. Mapa s lokalitami zo staršej a mladšej rímskej doby zmienеныmi v texte. „Kniežacie hroby“: 1 Vysoká pri Morave, 2 Zohor, 3 Krakovany-Stráže, 4 Mušov. Germánske rezidencie: 5 Stupava, 6 Devín, 7 Dúbravka, 8 Podunajské Biskupice, 9 Cífer-Pác, 10 Veľký Kýr, 11 Oberleiserberg. Germánska rezidencia (hypotetická): 12 Nitra. Zdroj: Mapový podklad © Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky (ZBGIS®), lokality vyznačil J. Kucharík.

dovšetkým zlatý náramok (Zohor, hrob č. 5), o ktorom možno uvažovať ako o „symbole najvyššieho hodnostára“ (Krekovič 2000, 49, 50). Pri výpočte „kniežacích hrobov“ z 2. storočia nemôžeme opomenúť ani nález tzv. „kráľovskej hrobky“ z južnej Moravy – Mušova s mimoriadne bohatým inventárom (obr. 4; Peška 1991, 28 – 47). Možno o nej uvažovať ako o rodinnej hrobke, v ktorej boli pochovaní rodinní príslušníci – dvaja muži a jedna žena (Droberjar 2002, 189).

V 2. storočí, v období tzv. markomanských vojen³¹ (166 – 180), sa v písomných prameňoch opäť menovite spomínajú predstavitelia kvádskej elity v spojitosti s „inštitútom dosadeného kráľa“. Predtým už cisár Hadrianus (117 – 138) mal byť sprostredkovateľom vo vnútorných rozporoch barbarov (Pramene, 140, Cassius Dio, Rímske dejiny 69, 9) a dokonca Germánom mal dosadiť kráľa (Pramene, 141, SHA, Životopis Hadrianov 12, 7). Obsahom podobné sú pramene aj v prípade jeho nasledovníka Antonína Pia (138 – 161).

³¹ Správnejšie ako germánsko-sarmatské vojny podľa dvoch veľkých etnických skupín, ktoré sa do konfliktu zapojili (a nielen tie).

„Ctili si ho priateľskí králi, práve tak ako obávaní, dokonca tak, že mnohé barbarské národy odložili zbrane a prichádzali k nemu, aby rozhodol ich spory, pričom poslúchali jeho rady,“ píše Eutropius asi o 220 rokov neskôr (*Eutropius* 8).

Medzníkom v otázke obnovy/pokračovania „inštitútu dosadeného kráľa“ u Kvádov je dôležitý numizmatický prameň – minca Antonina Pia vydaná v období 140 – 144³² s nápisom na reverze „REX QVADIS DATVS“ – „kráľ Kvádom dosadený“ (*RIC* 3, 620; pozri tiež *Kolníková* 1980, 60). Na minci je zobrazený cisár oblečený v tóge, ako podáva diadém kvádskemu kráľovi odetému v germánskom odeve. Zrejme na znak rovnocennosti stoja obe postavy na rovnakej úrovni.³³ Minca ako obehové médium bola dobrým nástrojom propagandy, šírenia odkazu cisára. Či dosadeniu kráľa Kvádom za Antonina Pia predchádzal konflikt, resp. za akých okolností k takému aktu došlo, nevieme.

Mená ďalších kvádskych kráľov spomínajú písomné pramene až v súvislosti s tzv. markomanskými vojnami. Hoci meno kráľa dosadeného Antoninom Piom po roku 140 nepoznáme, E. Droberjar ako jednu z možností uvádza Furtia, predchodcu Ariogaisa (*Droberjar* 2005, 118). Síce o kvádskom kráľovi Furtiovi písal Cassius Dio v súvislosti s udalosťami v roku 173³⁴, zo Životopisu Marca Aurelia sa dozvedáme, že ešte za života cisárov Marca Aurelia (161 – 180) a Lucia Vera (161 – 169), pravdepodobne v roku 168³⁵, „stratili Kvádi svojho kráľa“. Neznámy životopisec ďalej poznamenal: „[Kvádi, pozn. J. K.] tvrdili, že neschvália nikoho, kto by bol zvolený, pokiaľ sa nebude páčiť našim cisárom.“ (*Pramene*, 153, SHA. Životopis filozofa Marca Antonina 14, 1 – 8). V prípade mince REX QVADIS DATVS tak môže (ale aj nemusí) ísť o kráľa, ktorého meno síce nepoznáme, avšak jeho stratu (smrť?) zaznamenal cisárov životopisec. A možno tento anonymný kráľ (alebo jeho zástupca?) sa zúčastnil rokovaní v roku 166³⁶, na ktoré poslali barbari jedenásť zástupcov z každého kmeňa na čele s markomanským kráľom Ballomarom (*Pramene*, 144, Cassius Dio, Rímske dejiny 71, 3). Následne pravdepodobne cisár Marcus Aurelius dosadil Kvádom nového kráľa, azda Furtia, o ktorom sa dozvedáme z písomností až v súvislosti s udalosťou z roku 173 (*Kehne* 2016, 242, 259, 260). Vtedy Kvádi vyhнали (zrejme Rimanmi dosadeného) kráľa Furtia a za kráľa si ustanovili Ariogaisa. „Za týchto okolností im cisár nepotvrdil Ariogaisa ako právoplatne nastoleného, ani neobnovil dohodu o prímerí, hoci sľubovali, že vrátia päťdesiat tisíc zajatcov,“ pokračuje Cassius Dio (*Pramene*, 184, Cassius Dio, Rímske dejiny 72, 13). Cisár dokonca vypísal odmenu za privedenie „živého alebo mŕtveho“ Ariogaisa. Následne ho zajali a bol internovaný do Alexandrie (*Pramene*, 184, Cassius Dio, Rímske dejiny 72, 14).

32 Minca je datovaná nápisom COS III na averze, teda tretím konzulátom cisára. Antoninus Pius bol prehlásený tretíkrát konzulom v roku 140, v roku 145 bol prehlásený za konzula štvrtýkrát.

33 Takéto vyobrazenie je v protiklade s inými mincami podobného obsahu. Napr. na Traianovej minci „REX PARTHIS DATVS – Partom dosadený kráľ“ (*RIC* 2, 667) je zobrazený na platforme sediaci cisár predstavujúci nižšie stojaceho dosadeného kráľa Partie, kľachiacu postavu symbolizujúcu Partskú ríšu.

34 Pozri ďalej.

35 Udalosť sa viaže k presunu cisárov k Aquileii. K datovaniu pozri *Kehne* 2016, 259.

36 K datovaniu pozri *Kehne* 2016, 259.

Obr. 5. Reliéf „*Rex Datvs*“ v atike Konštantínovho oblúka. Foto: J. Kucharík.

V roku 176 slávil cisár triumf (napr. Kovács 2009, 217), ktorý rímsky historik 4. storočia Sextus Aurelius Victor opisuje ako „triumf nad národmi, ktoré ovládal kráľ Marcomar“³⁷. P. Kehne predpokladal, že v prípade Marcomara môže ísť o kvádského kráľa (Kehne 2000, 249, 250³⁸). Zrejme v súvislosti so slávením triumfu cisára v roku 176 bol postavený víťazný oblúk, z ktorého sa dochovalo jedenásť reliéfov. Tri z nich boli zabudované v stenách schodišťa Palazzo dei Conservatori (dnes súčasť Kapitolských múzeí), osem reliéfov³⁹ bolo sekundárne osadených v 4. storočí v atike Konštantínovho víťazného oblúka. Jeden z tunajších reliéfov je známy pod označením *Rex Datus* (obr. 5). Ide o verejné predstavenie barbarského kráľa dosadeného cisárom. Scéna sa odohráva na rímskom území, azda v prostredí rímskeho tábora alebo provinčného mesta. Mohutná budova v pozadí naznačuje stabilitu. Mierovú atmosféru navodzuje absencia zbroje u rímskych vojakov (Thill 2012, 214 – 216). Reliéf bol vyhotovený pravdepodobne na základe rovnakého obrazového zdroja ako scéna č. 49 na stĺpe Marca Aurelia zobrazujúca stretnutie cisára s barbarmi (Thill 2018, 296 – 301). Scéna v reliéfe *Rex Datus* sa podobá na výjav na minci REX QVA-DIS DATVS. Najvýraznejší rozdiel je v postavení cisára. Zatiaľ čo vo vyobrazení na minci stoja Antoninus Pius s kvádskym kráľom rovnocenne, v prípade reliéfu Marca Aurelia stojí cisár na vyvýšenom pódiu. Môžeme uvažovať len v rovine hypotézy, že v prípade reliéfu Marca Aurelia ide o kvádského kráľa zmieneného písomnými prameňmi. Hoci takéto stotožnenie je lákavé, nepoznáme ďalšie pramene k jeho verifikácii.

Rezumujme, že písomné pramene viažuce sa na udalosti 2. storočia spomínajú niekoľkých kvádskych kráľov, z toho dvoch (troch?) menovite. V 40. rokoch 2. storočia dosadil Kvádom kráľa Antoninus Pius. Meno kráľa nepoznáme, avšak jeho (alebo nasledovníka) „stratu“ (smrť?) dávajú pramene do súvislosti s udalosťami z roku 168. Následne Rimania dosadili Kvádom nového kráľa, pravdepodobne Furtia, ktorého v roku 173 Kvádi vyhnali a na jeho miesto si dosadili Ariogaisa. Po jeho internácii v Alexandrii bol na čele Kvádov pravdepodobne nový kráľ, možno Marcomar. Uvažovať môžeme tiež o opätovnom dosadení Furtia.

Intenzívne zasahovanie Rimanov do pomerov v kvádскеj spoločnosti poukazuje na riešenie zahraničnej politiky počas tzv. markomanských vojen. Konfliktu s Germánmi venovali rímski autori veľkú pozornosť, ba dokonca niektorí porovnávali spor s vojnami proti Kartágu z obdobia republiky (napr. *Eutropius*, *Stručné dejiny Ríma* VIII, 12).

37 Ako Marcomar pozri tiež Droberjar 2002, 167. Ako Markomarus pozri: *Sextus Aurelius Viktor*, 229.

38 Autor nevyklučuje inú možnosť, že Marcomar mohol byť predchodcom alebo skôr nástupcom Ballomara.

39 Na ôsmich reliéfoch boli pôvodné portréty Marca Aurelia nahradené portrétmi (alebo celými hlavami) Constantina I. zrejme v 4. storočí. V roku 1732 boli opäť upravené. V súvislosti s úpravou v 18. storočí vznikla nesprávna interpretácia portrétov pripisovaných cisárovi Traianovi. Pozri: *Elsner* 2000, 163, pozn. č. 23. Tri reliéfy v Palazzo dei Conservatori sú s pôvodným portrétom cisára Marca Aurelia.

Kvádski králi po markomanských vojnách

Tzv. markomanské vojny sú výrazným medzníkom v rímsko-germánskych, a teda aj rímsko-kvádskych vzťahoch. Popri „kniežacích hroboch“ sa v mladšej rímskej dobe v 3. a 4. storočí vyskytol na juhozápadnom Slovensku nový fenomén – kamenné stavby imitujúce antické štandardy bývania, ktoré zrejme obývali k Rimanom inklinujúci Kvádi, predstavitelia elit. Takéto stavby boli preskúmané na Devíne, v Stupave, v Bratislave-Dúbravke, v Cíferi-Páci, vo Veľkom Kýre⁴⁰ alebo na dolnorakúskom Oberleiserbergu (súhrnne pozri *Varsik* 2020, 125 – 140). J. Steinhübel predpokladal podobnú stavbu (ba dokonca „kráľovské sídlo“) v Nitre (*Steinhübel* 2004, 13, 14). Dvorec inšpirovaný antickým stavitelstvom (nešlo tu však o kamenné architektúry) bol nedávno preskúmaný v Bratislave-Podunajských Biskupiciach (*Hrnčiarik/Horňák* 2018, 128 – 135). Z kategórie „kniežacích hrobov“ mladšej rímskej doby vynikajú inventárom bohaté hroby z Krakovian-Stráží (obr. 4; súhrnne *Krupa/Klčo* 2015, 92 – 169). Na rozdiel od staršej rímskej doby sa germánske hroby s bohatými rímskymi importmi vyskytujú tiež na východe Slovensku – Ostrovany pri Prešove, Cejkov (*Krekovič* 2000, 51) či Poprad-Matejovce (*Pieta/Roth* 2007, 44 – 47).

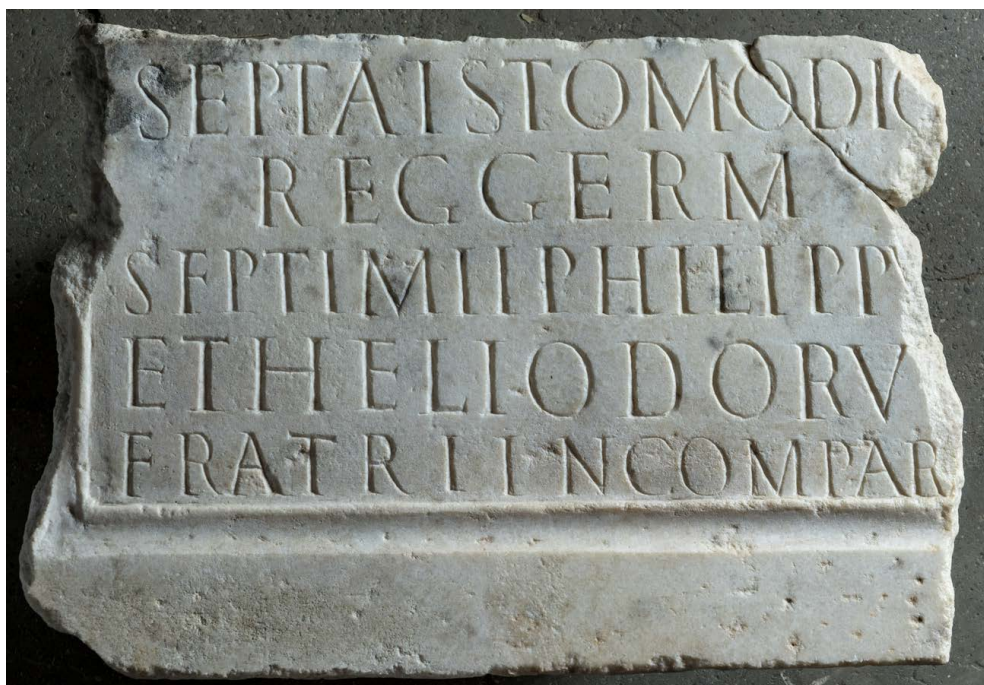
Panónia sa tešila priazni cisárov severovskej dynastie (193 – 235). Rimania ustúpili z expanzívnosti v Podunajsku a pokoj na hranici vykupovali peniazmi. Hospodársky rozkvet panónskych miest dokumentujú o. i. hospodárske usadlosti typu *villae*; mnohé z nich boli majetkami úradníkov z Carnunta (*Valachovič* 1985-1986, 31, 32). V období Severovcov vznikli niektoré z vyššie spomenutých kamenných rezidencií v germánskom prostredí – napr. Devín, Dúbravka, Stupava (prestavba komplexu), ktoré sú akiste dokladom nadštandardných vzťahov podunajských Kvádov s Rimanmi.

Dokladom úzkych rímsko-germánskych vzťahov v strednom Podunajsku je azda aj náhrobok objavený v roku 1847 v Carnunte (*CIL* 03, 04453⁴¹, obr. 6). Možno ho čítať tak, že zmieňuje germánskeho kráľa menom Septimius Aistomodius.⁴² Náhrobok nechali zhotoviť bratia Septimius Philippus a Septimius Heliodorus. Ich rodové meno Septimius navádza na domnienku, že za cisára Septimia Severa (193 – 211) získali rímske občianstvo. Miesto nálezu Carnuntum predpokladá, že tento azda kvádsky kráľ Aistomodius sa utiahol z bližšie neznámych príčin na rímske územie; podobný príklad poznáme z osudu Vannia z polovice 1. storočia. V osobe Aistomodia predpokladal J. Dobiáš jedného z „kráľov svébskych kmeňov“, ktorých si v roku 193 priklonil na svoju stranu v čase politických nepokojov (*Dobiáš* 1964, 273; pozri tiež *Droberjar* 2002, 11). Práve v Carnunte bol Septimius Severus v období politických sporov v roku 193 prehlásený svojimi légiami za cisára (napr. *Grant* 2010, 125).

40 V čase výskumu T. Kolníka sa obec nazývala Milanovce, preto sa lokalita vyskytuje v literatúre aj pod týmto názvom.

41 1739 Grabinschrift des Septimius Aistomodius [online]. F. und O. Harl, Ubi Erat Lupa [cit. 2021-03-25]. Dostupné z: <http://lupa.at/1739>.

42 *D(is) [M(anibus)] / Sept(imio) Aistomodio / reg(i) Germ(anorum) / Septimii Philippu[s] / et Heliodorus / fratri incompar(abili)*. Časť reg Germ možno čítať aj ako reg(ione) Germ(anicia). K ďalšej interpretácii nápisu ako oblasti „Germanikeia“ vo východnej časti ríše pozri *Dobiáš* 1964, 285, pozn. č. 13.

Obr. 6. Náhrobok Aistomodia. © Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park Carnuntum. Foto: O. Harl.

Jeho nasledovník, cisár Caracalla (211 – 217) nechal postaviť podunajskú limitnú cestu, Vindobonu a Brigetio povýšil na municipiá a prerozdelenie provinciu Panónia tak, aby tábory východne od Brigetia boli súčasťou Panonie Inferior. Pomýšľal tak na rovnomernejšie rozdelenie obrany na hranici (Hečková 2005, 78). O Caracalloví pramene píšú, že odišiel z Itálie k dunajským brehom a spravoval severné časti ríše. Naklonil si zadunajských Germánov, s ktorými uzavrel priateľstvá, a silných a vysokých mužov menoval za svojich osobných strážcov. Héródianos dokonca píše, že cisár nosil germánske oblečenie a parochňu podľa germánskeho spôsobu, z čoho sa Germáni radovali (Héródianos, Rím po smrti Marca Aurelia IV, 2 – 4, 7). Do ním vyvolaných germánskych sporov však zasiahol tak, že nechal obžalovať a poslal na smrť kvádskeho kráľa Gaiobomara (Pramene, 226, Cassius Dio, Rímske dejiny 78, 20). Malo sa tak stať v čase výpravy proti Partom plánovanej v roku 214 (Grant 2010, s. 137).

Ďalších kvádskych kráľov spomínajú písomné pramene až v 4. storočí. V prvej polovici 4. storočia spomína kvádskeho kráľa Zosimos (Bystrický 2014, 53; Zosimos, Nové dejiny III, 7⁴³). V súvislosti s nepokojmi medzi barbarmi a cisárom Constantiom II. (337 – 361), ktorý proti nim začiatkom roka 358 podnikol výpravu (napr. Droberjar 2008, 134), spomína historik Ammianus Marcellinus menovite viacerých kvádskych predstaviteľov.

43 Pri písaní príspevku som nemal prameň k dispozícii.

Najskôr ohľadom mierových rokovaní zmieňuje kráľoviča (*regalis*) Araharia, do ktorého vazalských kompetencií uvádza Sarmata Usafera. Ďalej autor spomína kvádskeho kráľa Viduaria, jeho syna – kráľoviča (*regalis*) Vitrodora, knieža (*subregulus*) Agilimunda a ostatných veľmožov a „sudcov“⁴⁴ (*optimates et iudices*). Kvádski predstavitelia priznali porážku a prisahali zachovať Rimanom vernosť so zárukou vydania svojich detí ako rukojemníkov (*Ammianus Marcellinus*, XVII, 12, 12 – 21). Vysoký stupeň hierarchizácie, ako ho dôsledne odlišovaním pojmov zachytil *Ammianus Marcellinus*, poukazuje na posun vo vývoji kvádskej spoločnosti od čias Augusta, resp. Tacita (*Bystrický 2014*, 54 – 69). Je zároveň dokladom organizácie kvádskej spoločnosti a nimi obývaného územia. Otázny ostáva vzťah Araharia a Viduaria⁴⁵.

Výstavba rímskych fortifikácií na kvádskom území podnietila posledný väčší vpád Kvádov do Panónie v roku 374 (napr. *Krekovič 2018*, 21). Historik *Ammianus Marcellinus* dokonca stál na strane Kvádov, keď hodnotil dôvod kvádskych sťažností za „spravodlivý“. V tejto súvislosti menovite spomenul posledného kvádskeho kráľa Gabinia, ktorého nechchal zavraždiť miestodržiteľ provincie Valeria⁴⁶ *Marcellianus* pod zámienkou priateľskej hostiny. Tento čin pohneval Kvádov a okolité kmene (*Ammianus Marcellinus*, 1 – 6). Nasledujúci rok riešil konflikt osobne cisár Valentinianus I. (364 – 375). Mierové rokovania s kvádskymi vyslancami sa uskutočnili v tábore Brigetio (dnes Komárom-Szöny). Niekoľké pramene udávajú, že kvádski (barbarskí) vyslanci si kládli požiadavky, ktoré natolko rozčúlili cisára, až skončil (*Ammianus Marcellinus*, 1 – 5). Smrť cisára v roku 375, ako aj strhnutie mosta cez Dunaj (*Ammianus Marcellinus*, 2, 10) sú symbolickými medzníkmi postupného odsunu Rimanov zo stredného Podunajska v priebehu 5. storočia. Zmenšila sa tiež obrana na hranici, ako dokazuje o. i. tábor Gerulata prestavaný po roku 380 na vežovitú neskoroantickú pevnosť, zbudovanú v rohu staršieho tábora a určenú pre menšiu posádku (*Schmidtová/Mathédezs 2018*, 49). Hoci Kvádov spomínajú pramene ďalej, v 5. storočí dochádza k ich presunu a celkovo k zmenám v osídlení juhozápadného Slovenska.

V našom príspevku sme podali prehľad o kvádskej elite, predovšetkým menom spomínaných kráľoch (*rex*) tak, ako ich reflektovali rímski autori vo svojich dielach. Ide teda o pohľad rímskymi očami, pričom nie je možné porovnanie rímskej literatúry s (pomyselnými) písomnými prameňmi kvádskych (germánskych) autorov. Nevieme napríklad, ako Kvádi hierarchizovali svoju spoločnosť, ako titulovali svoje elity a i. Komparácia je možná „len“ na základe archeologických prameňov. V mnohých prípadoch tak núkajú písomné pramene viac otázok ako jednoznačných odpovedí. Každopádne pramene poukazujú na to, že v jednotlivých obdobiach rímskej doby v strednom Podunajsku existovali isté formy previazania rímskej zahraničnej politiky na kvádsku elitu. Predstavitelov kvádskej spoločnosti poznali Rimania menom a navzájom spolupracovali.

44 V preklade Daniela Škovieru ako „šľachtici a náčelníci“. Pozri *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I.*, 272.

45 K otázke rozdelenia Kvádov na západných a východných s Viduariom a Arahariom na čele pozri napr. *Steinhübel 2004*, 12; *Droberjar 2008*, 134.

46 Panonnia Valeria vznikla po reorganizácii Panónie na prelome 3. a 4. storočia (pozri *Komoróczy/Vlach 2019b*, 82).

Edované pramene

- Ammianus Marcellinus* – Ammianus Marcellinus: Rímske dejiny. Preklad D. Škoviera. Bratislava 1988.
- Augustus* – Augustus: Činy božského Augusta. Preklad P. Valachovič: Činy božského Augusta alebo život rímskeho politika na prelome epoch. *Studia historica Nitriensia* VIII. Nitra 2000, 311 – 333.
- Eutropius* – Eutropius/Festus: Stručné rímské dejiny. Slavné osobnosti mesta Ríma. Preklad B. Mouchová. Praha 2008.
- Héródianos* – Héródianos: Řím po Marku Aureliovi. Praha 1975.
- Pramene* – Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I. Územie Slovenska pred príchodom Slovanov. Ed. P. Valachovič. Bratislava 2011.
- Plínius Starší* – C. Plinius Secvndvs: Natvralis Historiae. Liber IV [online]. The Latin Library [cit. 2021-03-20]. Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/pliny.nh4.html>
- Sextus Aurelius Victor* – Sextus Aurelius Victor: Kniha o cisárŕich. Antická knihovna, svazek 30. Preklad J. Burian, B. Mouchová. Praha 1975.
- Tacitus* – Publius Cornelius Tacitus: Agricola. Anály. Germánia. Histórie. Preklad J. Žigo, M. Paulinyová, J. Rovenská. Bratislava 1980.
- Velleius Paterculus* – Velleius Paterculus: Dejiny Ríma. Preklad. V. Bunčáková, J. Bartosiewiczová. Bratislava 1987, 7 – 103.

Literatúra

- Barta/Musilová 2016* – P. Barta/M. Musilová (eds.): Kelti z Bratislavy, katalóg výstavy. Bratislava 2016.
- Bazovský 2010* – I. Bazovský: Depot z doby rímskej z Dunajskej Lužnej. In: J. Beljak/G. Brezinová/V. Varsik (eds.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídľiskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Nitra 2010, 13 – 27.
- Bazovský 2017* – I. Bazovský: Bojovnícky hrob z Cífera (?) a počiatky germánskeho osídlenia Slovenska. Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 61, 2017, 13 – 19.
- Bouzek/Ondřejová 1990* – J. Bouzek/I. Ondřejová: „Třetí zóna“ mezi Římem a barbarikem při noricko-panonském limitu. *Archeologické rozhledy* 42, 1990, 22 – 35.
- Bystrický 2014* – P. Bystrický: Kráľovská hodnosť u Germánov. *Forum Historiae* 2, 2014, 45 – 70.
- Čambal/Kovár/Hanuš 2013* – R. Čambal/B. Kovár/M. Hanuš: Najstaršie Germánske nálezy na území Bratislavy? Zborník Slovenského národného múzea 107, *Archeológia* 23, 2013, 79 – 84.
- Dobiáš 1964* – J. Dobiáš: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha 1964.

- Droberjar 2000* – E. Droberjar: Příběh o Marobudovi a jeho říši. Praha 2010.
- Droberjar 2002* – E. Droberjar: Encyklopedie římské a germánske archeologie v Čechách a na Moravě. Praha 2002.
- Droberjar 2005* – E. Droberjar: Věk barbarů. České země a stěhování národů z pohledu archeologie. Praha 2005.
- Droberjar 2008* – E. Droberjar. Mladší doba římská. In: Archeologie pravěkých Čech 8. Doba římská a stěhování národů. Praha 2008, 127 – 155.
- Droberjar 2014* – E. Droberjar: Poznámky ke studiu o nejstarší germánské keramice v Čechách a na Moravě. Zborník Slovenského národného múzea 108, Archeológia 24, 2014, 253 – 260.
- Droberjar/Sakař 2000* – E. Droberjar/V. Sakař: Problems of the Roman military campaign against the Empire of Marobius in the year 6. A. D. In: Gentes, Reges und Rom. Brno 2000, 21 – 42.
- Elschek 2014* – K. Elschek: Ein frühgermanisches Grubenhaus mit Aucissa-Fibel und ein augusteischer As mit Kontermarke des VARUS aus Zohor (Westslowakei). Beitrag zur Ankunft der ersten Germanen und Römer in den Mitteldonauraum. Zborník Slovenského národného múzea 108, Archeológia 24, 2014, 303 – 313.
- Elschek 2017* – K. Elschek: Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhundert n. Chr. Germanischer Fürstensitz mit römische Bauten und die germanische Besiedlung. Nitra 2017.
- Elschek 2018* – K. Elschek: Jantárová cesta a Záhorie. Germánske elity vo svetle rímskych stavieb, kniežacích hrobov a rímskeho importu v Bratislave-Dúbravke a Zohore. In: Dunajský limes a odkaz rímskej antiky na ľavom brehu Dunaja. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja. Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2018. Bratislava 2018, 89 – 103.
- Elschek/Kolníková 2016* – K. Elschek/E. Kolníková: Laténske a rímske mince zo Zohora na západnom Slovensku. Príspevok k problematike laténskeho a germánskeho osídlenia Pomoravia. Numismatický zborník 28/2, 2016, 171 – 204.
- Elsner 2000* – J. Elsner: From the Culture of Spolia to the Cult of Relics: The Arch of Constantine and the Genesis of Late Antique For. Paper of the British School at Rome, Vol. 68, 2000, 149 – 184.
- Farkaš 2019* – Z. Farkaš: Drevozemné (valové) opevnenia na území Bratislavy. In: P. Šimončíčová Koóšová/A. Gondová (zost.): Fortifikačné systémy na území Bratislavy. Od praveku po 2. svetovú vojnu. Bratislava 2019, 7 – 39.
- Grant 2011* – M. Grant: Římští císařové. Praha 2010.
- Harmadyová 2020* – K. Harmadyová: Devín v dobe rímskej. Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 31, 2020, 77 – 83.
- Hečková 2005* – J. Hečková: Rimania & Germáni na strednom Dunaji. Nitra 2005.
- Hrnčiarik/Horňák 2018* – E. Hrnčiarik/M. Horňák: Neskoroantický dvorec v Podunajských Biskupiciach. In: Dunajský limes a odkaz rímskej antiky na ľavom brehu Dunaja. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja. Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2018. Bratislava 2018, 128 – 135.

- Hrnčiarik/Kuzmová 2016* – E. Hrnčiarik/K. Kuzmová: Evidence of trade and exchange during the Roman Period in Barbaricum (territory of Slovakia). In: *Die Barbaren Roms*. Konstanz 2016, 149 – 162.
- Kehne 2016* – P. Kehne: Zur althistorischen Erforschung der Markomannenkriege. Eine Annäherung mit aktualisierter Chronik der Jahre 166 bis 180 n. Chr. *Slovenská archeológia* 64/2, 2016, 193 – 260.
- Keller 1994* – I. Keller: Najstaršie germánske nálezy z Bratislavy. In: *Pamiatky a múzeá* 43/2, 1994, 16 – 17.
- Kolník 1980* – T. Kolník: Römerzeitliche gräberfelder in der Slowakei. Nitra 1980.
- Kolník 2011* – T. Kolník: Slovensko v 1. storočí po Kr. In: P. Valachovič a kol.: *Pramene k dejinám Slovákov a Slovenska, zv. I: Územie Slovenska pred príchodom Slovanov*. Bratislava 2011 (2. vyd.), 128 – 131.
- Komoróczy/Vlach 2019a* – B. Komoróczy/M. Vlach: Viae militares a modelování vybraných prostorových aspektů římsko-barbarských konfrontací na území středodunajského barbarika. In: J. Martínek (ed.): *Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu 2018. Vlastivědný věstník moravský, Suplementum 3*. Brno 2018, 7 – 34.
- Komoróczy/Vlach 2019b* – B. Komoróczy/M. Vlach: Příběhy civilizace a barbarství. Pod nadvládou Říma. Brno 2019.
- Kovács 2009* – P. Kovács: Marcus Aurelius' Rain Miracle and Marcomannic Wars. Boston 2009.
- Kraskovská 1956* – L. Kraskovská: Popolnicové hroby v Malackoch. *Archeologické rozhledy* 8, 1956, 692, 731.
- Kraskovská 1977* – L. Kraskovská: Rímske žiarové hroby v Bratislave-Devínskej Novej Vsi. *Archeologické rozhledy* 29, 1977, 487 – 491.
- Krekovič 2000* – E. Krekovič: Kniežacie hroby. *Pamiatky a múzeá* 3, 2000, 48 – 51.
- Krekovič 2007* – E. Krekovič: Príspevok k sociálnej štruktúre Germánov. Žiarové pohrebiská juhozápadného Slovenska. *Musaica – Zborník FiF UK v Bratislave* 25, Bratislava 2007, 91 – 97.
- Krekovič 2011* – E. Krekovič: Sociálna diferenciácia všeobecne a u Germánov zvlášť. In: B. Komoróczy (ed.): *Sociální diferenciace barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů. Archeologie barbarů 2011*. Brno 2014, 13 – 18.
- Krekovič 2018* – E. Krekovič: Územie Slovenska a Rímska ríša v historickej perspektíve. In: *Dunajský limes a odkaz rímskej antiky na ľavom brehu Dunaja. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja. Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2018*. Bratislava 20, 15 – 22.
- Krško 2007* – J. Krško: Vody horného Váhu očami jazykovedca. In: *Medzinárodná konferencia prírodovedných pracovníkov múzeí a pracovníkov múzeí v prírode. Zborník referátov. Liptovský Mikuláš 2007*, 55 – 59.
- Krupa/Klčo 2015* – V. Krupa/M. Klčo: Bohaté hroby z doby rímskej z Krakovian-Stráží. *Piešťany* 2015.